27/

HAYIYANA

yake. Oku nge yake, ilo ongab' ukub' ipxtayiwe pakati. Uti "Umna se ni nga pua umntanami ni ngamnika yena wake. Itsho njalo ke inkosi, iti owak' umpela La ngamuka ke icatla. Yat' inkosi li yaku lahl' icala, owak' umntwana ilo ofile.

[Lendaba ya yi xoxwa umsutu (Mvubu) waye ikolwa, igqoka, e ngekolwa ngempela, i inyanga elapa — I heard it about 6 years ago).

35/19/39-61 See Book of Kings (I or II?) re Solomon.

8-8-08. The Circumstances under which a portion of chief Ndube's tribe (magwaza) was drawn into rebellion in 1906.

Per Hayiyana ka Ndikila ka Cilo (one of) ~~chief~~ ch: Ndube's Induna, isibongo wakwa Bayi, kwa Ntombela. — Socwatsha present.

The following piece read over same day, & ~~new~~ corrected & checked. / Ukubona ~~bo~~ kwami kuti nje: Kuvel' izwi ebusuku, liti "A yi hlome kusasa Kiy' Emfanye (umuzi ka

Ndube). Si ya fika-ke kusa, se si buteni, si pet' amarau' etu. ~~Ndaba~~ uNdube wati ~~ut~~ impi kayi gond' eKotongweni, uBambata u welele kona. Sa hloma sa hamba-ke. Si puma njalo, ku fik' ipoyisa lika Manganda uMtshudulwana.

Dsigijimi esa sifikele se Nkosi kwa ku Mtshudulwana ka Godide ka Ndhlela.

Sa hamba-ke, saze sa tshona ke ngase Kotongweni, sa ngenisa. Sa lala kwo Nsungulo ka Ntobolongwana (idruna la ko Ndube – usemapetelweni ezwe lika Ndube ne lika Godide). Sokuti ukuba si lale lapo, se si kuluma ngokuti uNdu~~be~~ ute ka so fika lapa ku celw' impi icelwe uNdazeni ka Mfulgeni wakwa Dhladhla. Useti-ke uNdazeni, Ca umiti kazikho lapa, ngob' ~~u fik'~~ ~~umiti~~ imbiwa ezintabeni emahlatini. Se si lala

kusakusasa se si vuka-ke. Se si hamba, se siya ku Nsungulo ngo mSombuluko ~~kwo Nsungulo~~ we sigaliso. Useti-ke uNsungulo, Qa! usedhlul' uBambata, use gond' eNkandhla, u be lele ko Godide u wele gede wa tat' izinkomo, wa fika kwo Ntshelela ka Godide wa tat' inkomo wayi hlaba, eyihlabel' impi yake. Kepa impi leyo i mavuyo matatu. Isi dhlule-ke, se ni ~~ngi~~ yitshiya ngemuva. Ni pambene nayo. Kuzabonakala ukuti beyelan' emova ku mnkwinzana, ku Ndube, ni yo mtshela ukuti uBambata usedhlule. Se si ya penduka-ke. ~~Sesitike~~ Se si dhlula kwo Ndazeni, se beti uBambata usedhlule, si bone e pet' izibamu, etwel' inyama (ye nkom' abayi hlabileyo).

Se si hamba ke pe si fik' ekaya ku
Ndube. Se siti: Weu! uBambata
si pambene* nayo", ukutshona kwe
langa. uNdube useti Qa ke, ngenisani.
So kuti ebusuku ngaloko ke so ku
fik' ipoyisa e se li fika ne lo
kuti "ayi hlome i qond' ehlatini
la'p uBambata e se kona." Ku
fik' uFulatelicala ka Fokoti ka
Sokufoca. Sokumenye zwaka
ubusuku lobu (esifike ngalo)
kutiwa "kayi hlome, kon' einpange
Se si hloma ke, lapa kusayo, ngo
msombuluko wesibili. Se si fika ke
Useti ke uNdube Wo! mzi wa kwetu
ku fik' ipoyisa lapa ukuti impi
kayi hlome, uBambata usese
~~Ndabal~~ Nkandhla. So ku fanel'
ukuba ni hlome ni qonde kona
ke kwe ka Siganand' impi.

Na y' esi hlatshelw' umkosi, i si
hlomisiwe. Se si hamba ke na ~~nga~~
mavingo ~~ontob~~ a'cakatisileyo.
Se si fika ke, se si hlala lapa
eNkungane ~~Kwe~~ eNdaweni ka
Siganand, ~~s~~ ngoba be se ku
tshon' ilanga. Se kusa kusasa
si donsa si qond' eMome, esi
-kaleni se Mome, lapa ku kon'
impi ka Siganda. (Umsombuluko
wesitatu) Se si fika si tshaya
umkumbi ke. Se beti aba
ka Siganda "Ni fika lapa nje
tina a simboni uBambata, ~~Sipo~~
f Se si funa ~~t~~ wonk' amahlati-
la, ka simboni. Se siti ke
tina Qa! kuhle ukuba ni si
kombise indawo, nati sifune
Ngob' izwe pela eli ka Sigan-
-anda, kuhle ukuba si tshelwe

uSig. ukuti a si fune nga le
ndawo, ngoba se nit'amahlati
se ni iwa gedile ni funa. Kuya
bonakal'ukuti si sayo tshel'
u Siganand" – kutsh' izinduna zi
ka Siganand. Zi ya buzake izi-
nduna zi ka Siganand, zi fika
ntambama nezwi li ka Siganand
Uti u Siganand ayehlele ~~nga~~
lapo ngapanso eNkungane, lapo
i bi ngenise kona, u se ya ku
yo i biza ku zasa. Se sehlake,
si buyela kona. So ku fik'u Socwa
-tshake, ~~Se be~~ be fika nomzanywa
be be puma ku mangandi, be be
tunywe uNdube ukuti impi yake
u se yi hlonisile. Ingamaviyo
a cakatisileyo. Se beti ke laba,
"impi kutiwa kayehle ingenise
lapo'eNkungane, e litshiwo iNko-

si uMashigela. Isi yehlake, i si
ngenisa-ke. Sokutiwa ayihlale
njalo kuyoze ku fik'uMismense
uMismense ~~[illegible]~~ uza no Nongqaz
e bona be za ~~[illegible]~~ gat'impi. Ihlal'
impi i nga goduki, kona lapo.
Se si yehlake si ya ngenisa.
Se be ya dhlal' o Socwatsha no
Mzamyiwa be tshel'uNdub'ekaya.
Sokuti ebusuku-ke si lele,
so ku fik'izwi, se ku memez'
umunt' ebusuku u seti "Kazi
hlome! igonde pezul'entabeni
Se si ya vukake. Se si ya buz'
ukuti kutiwani na? Sebeti
kutiwa u Siganand uti aku
hlom'impi, use zaukipel'
uBambata empini, ngoba uBam
-bata abelungu se bembonile
lap'ekona. Sesi pumake, se si

hlala enhla kwe Nkosi (lapa kwa
lahlwa kon' inkosi) ~~Se siti ko~~
~~tina "loru!~~ Se ngiti ke mina
a kuhamb' abantu ba abili ba yo
tshel' umnumzane u Ndube. Se
be hambe ke labo. Se ngi bize
abakitike, se ngiti a kutunyelwe
kwa bakiti e si ngenise nabo
kona lapa, ba zozane, size nda-
-wonye. Se be ngabake, se beti
bona ~~ka bay~~ a bazi kuza
lapo kiti. Ku ngab' u Macala
ka Ntobolongwana. Bati zi ~~ka~~
ya ti vuma lelo zwi lako, ko dwa
a si kuza. Ngiti ke mina "loku
bati ~~te~~ a bayikuza, hamb' u yo
ba tshelake ukuti loku se be
ngabile ke mina ka ngi yi
ukuya lapo kutiwa a kuyi
-we kona ku Hambata. Mina

i.e. nginisileukuti ku zo kwomakala lapa

Swewatsha says abra ukuza

se ngi buya. Ngi ya ku Ndube, ngoba
ka ngi kwazi ku Ndube ukuti
a silwe na belungu. (So ku ngolwe-
-sine). Ngi ~~to~~ ti mina u Ndube
wati a si zo fun' u Hambata, kwate
-amakosi ukuti a si mbambe.
A ngi kwazi ukuti ngi ~~bo~~ zo
ba impi e se zo vun' u Hambata.
Nga ngi m tshelwe ukuti mina
ngi zombamba. Se ngi ya buya
~~ku~~ mina, ngoba a ngi ku boni
'kuzo kuf' umuzi u 'bulawe
abelungu, u Ndube a be se sola
~~kwa~~ a be zi nikaze impi, abe seti
umuzi uz' ufe nje loko nga
ngi ni tshel' ukuti hambani
ni yo bamb' u Hamba, kutsh'
amakosi. Ka ngi ku fungani
loku ~~t~~ ukuti umuzi a ufe
ngami - u Ndube e nga ngi tshelanga
ukuti a ngi vun' u Hambata mina.

Swewatsha nga m tshelwa ukuti a ngi zombamba u Hambata

umcombo ink- kalinga; kupela
imitshwe = lines.

Sa se si hamba-ke, si pendukela
ebusuku. Kwa se kusake lapa
si gamuka nga kiti. Sa se si
hlala-ke. Sa ku fik' impi-ke e
puma nga semakaya. Isi fika-
-ke isi hlala-ke. Iziti ukub'i
hlale-ke se si yi talela-ke ~~uti~~
ukuti; si buya lapaza nje kuti
uBambata ka kitshelwe pambi
kwetu. Tina-ke si yala, ngoba
uBambata kutiwa a kitshelwe
kiti njena be se si ba impi
yake. Sehlulwa iloko-ke tina
ngoba ka si kuzwanga ku
umnumzane, uNdube. Se si
yanitshela-ke nani, nizwe.
Ngoba tina se si ya buya, si
buye nani ukuba si pindele
ku umnumzane, ngoba umnum-
-zane si m tumele ebusuku

se be fikile abafana a be be
ye kumnumzana. Ba fika nezwi
lomnumzane loku ti. Ka si
buye, wonk' owak' umuzi. Ka
Kwazi loko ukuti uSiganda
u se yimpi kanti ndabeluma.
Ngoba yena u be sihlomise-nje
eti a si yo fun' uBambata,
e tunywe ngamakosi. Kepake
umnumzane uyapika, uti a
si buye, ka ngene ku leyo ndaba
uSigananda ka bonangaza
mtshele (ukuti uBambata
use lápa) Yen' u muzwe
ngamakosi, e zeti ka hlome,
uBambata u se sehlatini.
Wa mtshel' ukuti, utum' u
Gelejana ukuza 'kuti u se
botshiwe ~~za~~ ngamakosi, ati
ka beke lap' uBambata (esandhleni

So kubanjalo-ke. So ku fik' uMagadl-
egana ~~ka~~ (wakwa Siganandu) use
ti uTungwa uSiganandu uba, eya
ku Ndube e ya 'kuti uti uSigan-
-anda "Wa lal' endhlini na? Se
ti-ke tina, U z' aku tume loko
nje ~~kwa~~ wa ke wa m tshela in-
na ukuti nangu uMambata
lap' esekona na? Lok' uze wezwa
ngamakosi lap' esemhlomisa
na? Waye tumeb' uSelegujane
ukuza 'kuti use botshwe nga-
makosi. Kazani na loku ku
kulumna umnumzane, na kona
udhlul' uyakuye. Kazani na
lok' ukukuluma kwaka Mambata.
Tina se zi bug' impela, a si ~~kuye~~
buye si pindele kona, ze zi
yambuka ngoba zi ~~ya~~ yambuka
(Ngoba se kutsho nina ukuti:

cf. ~~u~~ambul' ingubo - from this word.

si yambuka) Ngitsho na kona niti
si yambuka se sambuk' impela
Ngoba azi mazi akuba sambuka
bani, ngoba a zi mazi ukuba
owa yip' inkosi (uMambata)
e ni ze niti ~~ya~~ zi yambuka nje,
si yambuka ip' inkosi? Ngoba
ukwambuka loku kwa vela
mzolo kuf' uCetshwayo, kwatiwa-
-ke abantu ba yambuka, b'ambuk
inkosi. Namuhla si yahluleka
ukuti ni zo niti si yambuka
nje, uMambata owa yip' inkosi,
loku si kwazi mzolo ku ka
Cetshwayo.

Tina sa se si suka si buya
Se siti lapo si buyayo se be
hlubuka futi abanye, se
be buye l' emuva lapa si puma
kon' eHlatini. Se be ~~kub~~ hlubukela

ku Siganandа no Sambata. Se
si buya-ke si fik' ekaya ku
mnumzane. Se si m tshel' umnum-
-zane njengaloku ~~ngo~~ kade ngi
tete nje. Se siti ukuba si m tshel
umnumzane, useti ku lungile-
ke, ngoba so kuya bonakala.
ukuti se be yimpi kuni, ngoba
okwami ukukuluma aba sa
~~kusa~~ kuzwanga. Use lumela-
ke, useti a ku hambe uMhlawa
no ~~mt~~ Sikuza bayo tshel' uMa-
nganda ukuti umuzi wake
use hlubukile, useng' ehlatini.
O Sikuza, se be hamba, ~~se kuti~~
~~be ne se~~ se be buy' ngatukwemi se be
funzani impi idhl' izinkomo
zwinkilini e Sebudeni. Se
be buya-ke, aba sa fik'
Enkosini ku Manganda. Ngo

kubuya kwabo so ~~tung~~ ku fund'
umzangwa e tunzara no Bumbana.
Se kutiwa abenyes' amhlatuze,
ba yo bik' impi ukuti i se
hlubukile. Se be hamba zonke
se be buy' enyatukweni se
be ti indhlela kanjiseko yoku
hamba, se ku vumb' impi yonke
indawo. Se ku bonakal' ukutiwa
kutshayw' ucingo lwy' Etshowe,
ku yo bikwa ukuti umnumzane
u se hlubelekile; so ku ~~te~~
hamb' uSoewatsha no Mrawa.
Se bezi ubusuku. Se be fika-ke
Etshowe ku misboyi, (ngob'
umashiyela us' empandhleni)
Se be fika-ke se be tata Kanje,
njengaloku kade be ngi tata,
nje ukuti umuzi u s' umhlub-
-ukile, u seng' ehlatini, nage

u ze zo tshel' amakosi, nage use
vimbelekile, use ntuti' izu-
lokuti u za kweze' enzenjani.
Se liti-ke izwi "Kuhl' ukub'
ege, a kutshéy' panei nezinkomo
lezo, ege yena ize kiti, ngoba
naku kubonakala ukuti
impi i sim vimbele, i zobulala
yena, ngoba tina be se nga
se mé'tumbi, ngoba ~~pela~~ nage
sizwa ukuti u se hlubukile
ngoba umuzi wake u suy' ehla-
-tini. Kuhl' ubége-ke. Kuketeke
abantu ~~abant~~ abantandayo
aba sazana nage, aba nga
kaye ehlatini, abatsheleke
ukuti u séga yena". Uti-ke
uNdube lapa so ku buy' osoewatsha
"a ngi sazani namuntu, ngoba
umuntu, ngi za' kuti ngi ya

mtshela, a bese yautshela ~~ukuti~~ impi ukuti
nangu se ségo, e seza ku Ruku-
-memi. Uti ke yena, O tandayo,
u zo zizwela, u ngi landele,
ngoba ba za buya bayo tshel'
impi. Ku za ukuma ukuti u
se hambile, se be yo ngi landela
-ke. Use séga-ke ebusuku, eesa (from usa)
utukela, nabafana bake aba-
-tatu, uye lo we zine. So kuti
kugá-ke u segile yena esikonkw-
-aneni. Se ku fika-ke umfana
kimi, e se zo ngi biza ngi se
-kaya lami. Use ngi funzana
ngi ngeko, ngi ye vukelini
ngi ya fun' umuti wangane ukumlunga.
Use fika-ke, use ngi bona, use
ngi zwaba. Se ngi gipima ngi
ya kuye. Use ngi tsheta-ke. Useti
"ngi fikanye ngi lungiswa uNdube

use lapa kwa Nyaŵose, Enzini
womfowabo. ¶ Uti "A ngi zo
ku tshela ukuti uhamba
yedwa, usezilo, u gond' Eshowe."
Se ngi suka naye, se si hamba,
Se ngi ye ngi fike naye lapo
kwa nyaŵose. Se ngiti, ukuba
ngi fike u se ngi tshel' ukuti:
"Weu! se ngi nje, ngoba se ngi
citwa nipi. Ngi bona ngob'
isi zo ngi bulala, se ngi gond'
Eshowe-ke." Se ~~ke~~ ngi buya ke
se ngiti "Majwaza! ngi sa yo
tat' izikali zam' ekaya, ~~zi~~ ngi
za ukufumanisa kona lapo.
Se ngi fika-ke ekaya, ~~lami~~
se ngi biz' umuzi wami. Se
ngiti-ke "Weu! ngi ni bizel'
ukuzo ni tshela ukuti se
ngi hamba nomnumzane,

ngi ye Eshowe." Ngoba ngiti ngi hamba
nje ezami izinkomo se zi zo
kweza zi landele mina, zi
gond' Eshowe. Konke nesifazane
nabantwana. So ku panjwa'
amagula ezingane, si ya hamba
ku ~~ze~~ dhla ~~wona ne~~ izingane."
Se ngi puma ke ngi hamba ngi
ya kumnumzane. Se ngi tat'
ingubo yami ne Frawu lami;
nem'konto. Se ngi puma ke. Se
ngiti ku mfowetu omuny'
oyikehla, "Kuyabonakal'
ukuti se ngi ku tshele ke ngi
hamba nomnumzane ngi
ye Eshowe, a ngi yi ku
hambala. Utini ke wena na?
Uti ke yena "Ehe! ngi ya bonga
ukuba uhambe nomnumzana.
ubudoda obuhle ibo bona lobo."

i.e. tied down with strings as is commonly done when travelling

spread out

Okuhl'amadoda ukuxamalaza
ub'a ngazi ngonxanye. (Utsho
ngob'ebona mina ngi tand'ukulu
-meni, ~~mina~~ yena etand'ukDam-
-bata). Se ngi puma ngi tshiya
na lawo. Se ngiti ke mina a
kuk'ukuxamalaza lap'~~ako~~
uyakona ko Dambata. Mina
ngi bon' ukubaku ya ufiwa
ngoba ngi bona abelungu
ba hlula tina si nga mabuto
ka Cetshwayo. Uti ke yena Qa,
naye u se zo ke Za beke
=sikungu kona lapo esikonsweni, lapa
tina si ti ba tzo kufa kona.
Se ngi puma, se ngi hamba ngi
gonda kumnumzane-ke. Se
ngi fika kuye lap' be ngi ma
tshiye kona. Se siye si yo
lala kwo Ngane ka Manepu,

se be si hlabis'imbuzi. Se si vuka-
-ke kusasa se si hamba. Se
siti lapa si se tilo sa hlangana
nempi ya kwo Mfungelwa
ekuseni lapa ilanga lifudumalaza.
Se si dhlula ke. Se beti ipi impi
yasehlatini na, e zizwa ukuti
isidhl'izinkomo nga sempondo
-weni kwo Matanda. Se siti
-ke tina Qa! kasazi, a si bona-
-nga si yizwa, nomkosi a
si wuzwanga e niti umkosi
uhlatshw'ebusuku. A si
wuzwanga tina. ~~Se~~
Umnumzana wati ~~ako~~ kimi
"Aku gamuke nga kona
lapa kutshiwo ngakona,
ngob' uyo gamuk'entabeni
ubon'empondweni. Se ngi
gamuka-ke ngi bona kahlezwe

empondweni, ngi nga bon'umfazi. Se sihamba-ke, se si ya Emgini ka Mfungelwa. ~~Sa vuka kwa Mfungelwa, sa bet sa ye sa fik' Etshowe~~.

Si te lapa si fika kona kwa se ku fik' abakiti abalandelayo, ba bik' izwi lokuti izinkomo se zi balekile. ~~Se~~ Umnumzana useti "Buyelani emuva ni yo fun' indawo yezinkomo lezo. Se si dhlula-ke kusasa, ~~se~~ sa hamba si ya Etshowe. Se' siti lapa sehlel' eNgoje so ku fik umfana ka Mapulangwe, u fika upum' ihlatini negwi lo kuti izinkomo zakubo i si zi dhlile. Se si hamba nage-ke ukuba so ku yo balw' Etshowe ku yo bikwa.

Se si fika-ke Etshowe, sa fika (Emini ya Ntambama) (ngesikati ukuba ku pungwe ewadini.) ~~Sa~~

The Ntombela people are an off shoot of Zulus. Our chiefs are Tayiza ka Mbonambi ka Manjanja ka Nhlambela.

Jaku ka Ziningo ka Zwana ka (maybe Nhlambela).

Lubudhlanga ka Mabambaka ka Lukwazi ka Zwana.

We join the Zulu tribe with u Zulu ka Mahlobo.

I do not know origin of Ntombela name. We dabuka'd kwa Zulu, Emahlabatini. I have never heard of any of our chiefs being amakosi.